

Izvorni znanstveni članak
316.644-053.81(4):94
Primljeno: 16. rujna 2005.

Povijesna svijest mladih u Europi na prijelazu milenija

NEBOJŠA BLANUŠA*

Sažetak

Na temelju rezultata međunarodne studije *Youth and History* iz 1995. godine, analizirana je opća struktura i koherentnost povijesne svijesti mladih u pet skupina europskih zemalja. Analiza sugerira postojanje dvaju osnovnih obrazaca povijesnog mišljenja i konstrukcije povijesno-političkog identiteta koje autor naziva *pogonom povijesnoga progresivizma* i *talionicom patriotizma*. Te modernističke sheme mišljenja, utemeljene u suprotstavljenim predodžbama o naciji, demokraciji i Europi čine povijesnu svijest ambivalentnom. U pogledu koherentnosti povijesne svijesti ona je nešto niža u zemljama istočne Europe, što se tumači utjecajem “neuralgične točke” urušavanja socijalizma i diskontinuiteta u društvenom, političkom i kulturalnom pogledu i njihovu izrazu u tada prisutnim ideološkim rascjepima. Posve suprotno, u postsocijalističkim zemljama srednje Europe prisutna je najveća koherencija koju autor tumači radikalnijim odmakom od ideologije socijalizma i dominacijom rascjepa tradicionalizam – okcidentalizam.

Ključne riječi: povijesna svijest, disciplinarna matrica, pogon povijesnoga progresivizma, talionica patriotizma, ideološki rascjepi, Jörn Rüsen

Uvod

U značenjskom metežu tehnologizirane civilizacije (usp. Kemper, 1993.: 7) sličnom vrtuljku u sve većem ubrzanju, već neko vrijeme postoji tendencija “okretanja od stabilne i “tvrde” historije u korist promjenljive i “meke” memorije (etničke, socijalne, grupne, klasne, rasne spolne, personalne i ine)” (Ugrešić, 2002.: 278) – odnosno mišljenje o neodrživosti povijesti u tradicionalnom realističkom smislu (Munslow, 1997.:16). Postoje samo moguće reprezentacije u i o prošlosti i nitko ne može tvrditi da poznaje prošlost kakva je zaista bila. Svaka je povijesna spoznaja uvjetovana stajalištem povje-

* *Nebojša Blanuša*, asistent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na istraživačkom projektu *Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj 2000.-2010.*

sničara i stoga je relativna (Cipek, 1995.: 183). Premda postoji civilizacijska sklonost prema tzv. učinku zbiljskoga, znanje (reprezentacije) i realnost (reprezentirano) uvijek će se razlikovati (usp. Ankersmit, 2001.: 280). No, bez obzira na to što se povijest odriče utemeljenosti na neupitnim idejama istine, objektivnosti i referencijalnosti¹, ona može govoriti o novim i izazovnijim pitanjima o tome kako stječemo znanje o prošlosti. Stoga nam je prihvatljiva koncepcija povijesti definirana kao kulturalna praksa, tj. *samosvjesna pripovjedna kompozicija pisana u sadašnjosti, koja prepoznaje svoju literarnu formu*, ne tek kao način izvještavanja, nego *kao svoj neizbježni kognitivni medij* (usp. Munslow, 1997.: 164). U najmanju ruku, povijest je strukturirana svojom formom koliko i sadržajem. U povijesnom razumijevanju veliku ulogu osim “prisile iskustva”, ima i “prisila jezika” (Rorty, 1967. u Ankersmit, 2001.: 32).

U ovome radu, dakle, polazimo od pretpostavke o pluralitetu povijesti koji proizlazi iz nezaobilazne fikcionalnosti pripovijedanja², te umnogome ovisi o promjenljivim standardima “interpretativnih zajednica”, tj. profesionalnih povjesničara i službenih interpretacija prošlosti koje imaju funkcije stvaranja osnovnih predodžbi o identitetu političkih zajednica (npr. od ustavnih preambula, pa sve do školskih udžbenika³). U tom kontekstu možemo se zapitati o različitim učincima povijesnih reprezentacija na opću populaciju i njezine unutarnje segmente, tj. o njihovim konstituirajućim i oblikovnim djelovanjima na svijest o povijesti kao dijelu kulture populusa. Jednostavno rečeno, multiplicitet značenja povijesnih tekstova trebao bi se izraziti u varijabilnosti povijesne svijesti. Pritom povijesnu svijest kao koncept ne ograničavamo samo na vremensku dimenziju prošlosti (kroz koju se povijest osmišljava), nego i na sadašnjost (u kojoj se i za koju se povijest uvijek piše) te na budućnost (u koju povijest polaže nade vlastite potvrde). Tako definirani predmet istraživanja obuhvaća kako kulturalno pamćenje, tako i vrijednosti i političke stavove, te socio-politička očekivanja, prisutna u društvima koja smo istraživali.

¹ Pojam korišten za označavanje općeg uvjerenja o neproblematičnosti ili poklapanju realnosti (događaja, osobe, stvari, procesa itd.) i njezina opisa (lingvističkog izraza) (Munslow, 1997.: 188).

² Bez obzira na to što se povijesna argumentacija mora izložiti intersubjektivnom propitivanju i kritičkom opovrgavanju vlastite valjanosti, ona je uvijek rezultat nekog sjećanja s jedne, a s druge strane održivost joj ovisi o dojmu što ga ostavlja na čitatelja više nego o ikakvoj podudarnosti s prošlim događajima (usp. Biti, 2000a.: 404). “Povijesna istina” je konstrukt koji proizlazi iz podudarnosti prikaza s očekivanjima čitateljske publike. To izrazito naglašava pitanje koliko se takav intersubjektivno provjereni diskurs povjesničarske zajednice svojom navodnom razboritošću doista obračunava s mitovima, predrasudama i manipulacijama svakodnevnih “svjetsko-životnih” povijesti (usp. Biti, 2000b.: 12).

³ O analizi udžbenika povijesti više u Cipek (1995.) i Baranović (1999.).

Kakva se slika opće strukturiranosti i organizacije pojedinih dimenzija, tako definirane (i anketno istraživane) povijesne svijesti može prikazati, jedno je od temeljnih pitanja u njezinu proučavanju. Na njega ćemo pokušati odgovoriti analizirajući rezultate međunarodne studije “Youth and History” iz 1995. godine,⁴ s fokusom kako na zajedničke, tako i na specifične značajke pojedinih dijelova Europe. Poseban naglasak stavit ćemo na analizu razlika između europskog Istoka i Zapada, određene “neuralgičnom točkom” bliskog kolapsa socijalističkog sustava, odnosno razlika u unutarnjoj koherentnosti povijesnog mišljenja kako na prostorima koji su doživjeli radikalne promjene tako i u onim prostorima koji baštine društveni, politički i kulturni kontinuitet.

No, prije nego se upustimo u analizu navedenih problema, pobliže ćemo odrediti koncept povijesne svijesti i jednu moguću matricu njezine proizvodnje.

Koncept povijesne svijesti

Različiti su autori suglasni kako se povijesnu svijest može definirati kao kompleksnu povezanost interpretacija prošlosti, percepcija sadašnjosti i očekivanja u budućnosti u pogledu osmišljavanja iskustva u vremenu i iskustva promjene u pripovjednoj strukturi (Jeismann, 1985., 1988.; Rösen, 1989., 1994.; Angvik i Borries, 1997.: 36).

Prije nego se počeo koristiti u razmatranjima o povijesno-političkom obrazovanju (vidi: Jeismann, 1988., 1992.), te empirijskim istraživanjima o učincima povijesno-političke socijalizacije (Borries, 1991; Borries/Angvik, 1994; Angvik/Borries, 1997) koncept povijesne svijesti koristio se u historiografiji. Svrha mu je bila označiti karakteristike povijesnog mišljenja i znana određenih epoha, kultura, povjesničara itd., odnosno osvijestiti one karakteristike povijesnog mišljenja koje pripadaju u područje neupitnih normi, paradigmi ili projekcija u druge kulture, kako bi se, prema riječima Jörna Rösena, “spriječio ili ispravio bilo kakav skriveni kulturni imperijalizam ili varava perspektiva u komparativnim istraživanjima” (Rösen, 1996.: 8).

Središnji element povijesne svijesti jest *način osmišljavanja povijesti* (*making sense of history*) koji je određujući za logiku povijesne interpretacije, poetiku i retoriku oblikovanja reprezentacija i mogućnosti razumijevanja prošlosti kao nečega relevantnog i važnog za sadašnju orijentaciju neke

⁴ U istraživanju je sudjelovalo više od 32.000 ispitanika, učenika prvog razreda srednjih škola (ili devetog razreda osnovne škole). Svrha studije je bila analiza odnosa mladih prema povijesti kao školskom predmetu te sadržaj njihove povijesne svijesti. Nositelji projekta bili su Magne Angvik (Bergen College, Norveška) i Bodo von Borries (Hamburg Universität, Njemačka). U Hrvatskoj je voditelj projekta bio prof. dr. Ivan Šiber (Sveučilište u Zagrebu).

kulture (*ibid.*). Tu je riječ o svojevrsnom “orijentacijskom simbolizmu” (Chang, 1987.: 7) ili “općoj interpretaciji života i svijeta” koja bi ljudima navodno trebala manje-više omogućivati “održavanje koherencije i poretka u univerzumu značenja”. U pogledu povijesti temeljno je osmišljavanje izraženo u konceptima vremena i temporalne promjene kojima se definiraju odnosi između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Dvije su osnovne funkcije tako shvaćene povijesne svijesti: vremenska životna orijentacija i stvaranje povijesnog identiteta (usp. Rösen, 2001.: 7), odnosno proizvodnja povijesne kulture. Pritom bi vodeću ulogu u oblikovanju povijesnog mišljenja imala historiografija kojoj bi zadaća bila integracija pozitivnih činjenica i načela vremenskog poretka (usp. Rösen, 1996.: 20) u interakciji s ostalim relevantnim akterima. Iz toga proizašla povijesnu svijest zorno se može prikazati putem disciplinarnе matrice autora Jörna Rösena.

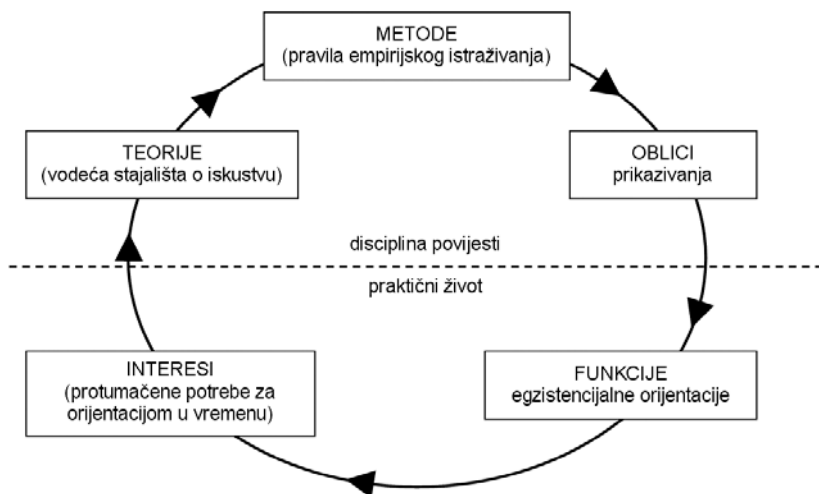
Disciplinarna matrica povijesne svijesti

Ovaj autor drži kako je akademska povijest blisko povezana s načinima svakodnevnog življenja (usp. Lee, 2002.: 3), ali njihova veza nije jednostavno jednostruka u kojoj akademska povijest upućuje i upravlja svakodnevnim iskustvom. Ljudski interesi i s njima povezana potreba za orijentacijom u vremenu upućuju povijest na razvijanje teorija o funkcioniranju svijeta. To sve skupa, uz korištenje postojećih metodoloških pravila i praksi, strukturira oblike povijesnog prikazivanja. Ovi izlazni oblici iz discipline povratno djeluju na svakodnevni život, ispunjavajući, manje ili više uspješno, funkciju orijentacije u vremenu. To bi bio najkraći mogući opis Rösenove disciplinarnе matrice koju prikazuje u obliku dijagrama (*Slika 1*).

Koncept disciplinarnе matrice Rösen koristi za razmatranje pitanja kako i zašto dolazi do promjena u paradigmatima discipline povijesti, te za objašnjenje načina na koje se, unatoč takvim promjenama, povijest još uvijek uspijeva prikazati racionalnim pristupom prošlosti. Matrica sugerira kako je promjena paradigmi rezultat promjene u svijetu praktičnog života koji generira novi (spoznajni) interes i nudi nove mogućnosti za orijentaciju. No, promjene u svijetu “ispod crte”, tek su nuždan, ali ne i dovoljan, uvjet za promjenu paradigme. Potrebna je promjena u cjelokupnom društvenom poretku, što znači u svim elementima matrice.

Rösenova matrica uključuje ravnopravan utjecaj, tj. “upućivanje” praktičnog života na povijesnu disciplinu, kao i obratno. No, od strane discipline to upućivanje nije tek puki odgovor na zahtjeve svakodnevnog života, npr. u pogledu podržavanja nacionalnog identiteta. Akademska povijest “proizvodi teorijski suvišak koji prelazi potrebe identitetne uloge subjekata”, što “treba držati razlikovnim racionalnim postignućem istraživački orijentirane povijesne pripovijesti” (Rösen, 1990., McGill, 1994.: 51). Osim toga, povijest “nadmatašuje partikularnost ‘zdravorazumske’ orijentacije djelovanja unutar svi-

jeta života” (*ibid.*). Sama povijest je povijesno postignuće s vlastitim metodološkim pravilima i postupcima, vođena teorijom koja s takve pozicije može zauzeti kritičku poziciju prema interesima i zahtjevima praktičnog života (usp. Lee, 2002.: 4).

Slika 1. Disciplinarna matrica Jörna Rüsena (preuzeto iz Lee, 2002.: 3).

Takvo određenje disciplinarnе matrice, međutim, izostavlja u disciplinarnom pogledu, dakle “iznad crte”, pitanje mjesta barem još dvaju elemenata. To su teorije iz društvenih znanosti koje se primjenjuju u povijesnim tumačenjima (npr. teorija modernizacije), koje zajedno s već navedenima čine korpus *teorija o povijesnoj prošlosti*, dok bi drugi element bile metateorije (upravo ova Rüsena ili npr. Haydena Whitea (1973.), tj. *teorije o disciplini povijesti*). K tome, u prvotno prikazanom ili “autohtonom” nastanku teorijskih koncepcija, autor dotične, vrlo općenito određuje kao “vodeća stajališta o iskustvu”, što nam se čini razumljivim sukladno dominantnom raspoloženju u povjesničarskom cehu – kontekstualističkom anti-teorijskom usmjerenju. No, i u takvim je tumačenjima povijesne prošlosti moguće iščitati implicitno prisutne teorije.

Tako shvaćene, sve tri teorijske pozicije mogli bismo (barem kao pokušaj prikaza u zajedničkom epistemološkom polju) poistovjetiti s Munslowljevim (1997.) određenjem glavnih pristupa povijesnom znanju.⁵ Rüsenaovo bi

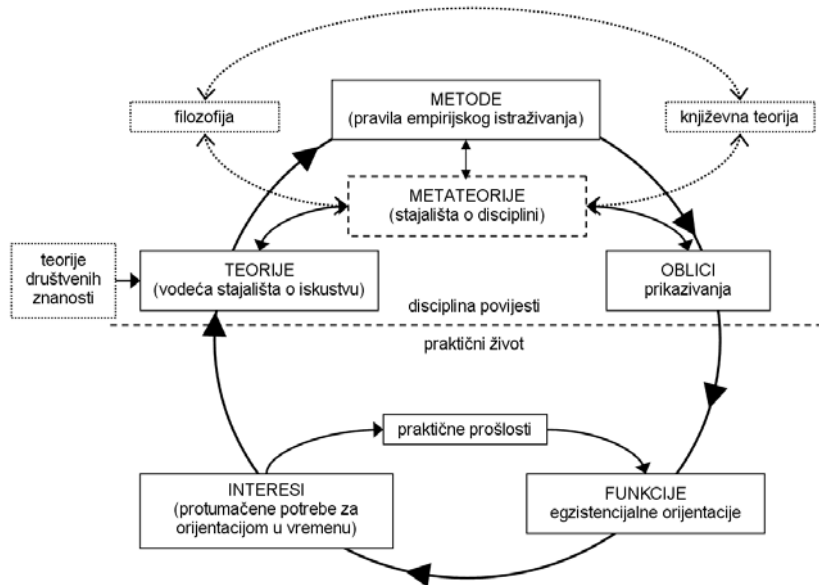
⁵ Riječ je o rekonstrukcionističkom, konstrukcionističkom i dekonstrukcionističkom stajalištu prema povijesnom znanju.

određenje matrice najviše odgovaralo onome što Munslow naziva rekonstrukcionističkim stajalištem u povijesti, s kojim Rüsen dijeli i uvjerenje o klasičnoj prosvjetiteljskoj ulozi povijesti i vjerovanje u postojanje *jedne povijesti*, barem kao opravdanja discipline (Megill, 1994.: 54), koja djeluje na “putu” *približne* univerzalne valjanosti. Konstrukcionističko bi stajalište bilo ono koje “posuđuje” eksplicitne teorije iz društvenih znanosti u svrhu povijesne interpretacije, najčešće za tzv. *sveobuhvatna* objašnjenja (npr. marksistička škola). Metapozicija, koja razmatra oblike stvaranja povijesnog znanja, odnos forme i sadržaja, ideološke elemente teorija, relativnost povijesnih prikaza, probleme temeljne neodlučnosti itd., odnosila bi se na dekonstrukcionističko stajalište.

Okrenimo se sada životu “ispod crte” i razmotrimo temporalnu orijentiranost ljudi, koja se najčešće shvaća kao dana i nužna, dakle kao orijentacija koja ne podliježe mogućnosti izbora. No, pitanje je što je relevantna vremenska orijentacija? Mora li nužno takva orijentacija uključivati prošlost koja nadilazi osobno sjećanje, tj. može li samo povijest opskrbljivati ljude vremenskom orijentacijom? Lee smatra kako u praktičnom životu postoje orijentacije koje “ne obraćaju pozornost na povijest” (2002.: 5-7). To ne znači da su takve orijentacije potpuno odvojene od pripovijesti koje povijest omogućuje, nego da su znatno različite od onih koje proizlaze iz diskursa metodološki eksplicitnih povijesnih istraživanja. Te orijentacije proizlaze iz tzv. praktičnih prošlosti (Oakeshott u: Lee, 2002.: 6), koje mogu poprimiti različite forme, ovisno o “načinu razumijevanja”, te mogu biti primjerice “narodna sjećanja”, pravni komentari prošlosti, administrativne istrage, propaganda itd. Takve se prošlosti najčešće prikazuju kao “zdravorazumske” tvorevine, po toj *osobini* agilne u neposrednom zahtijevanju statusa *istinitosti*. No, i sama je profesionalna povijest često zarobljenica konstrukta istinitosti te se često nameće kao “ono što se u prošlosti dogodilo”, a ne tek kao “ono što se o prošlosti može reći”.

Kao zaključak prethodnih razmatranja disciplinarne matrice povijesne svijesti “iznad” i “ispod crte”⁶ moguće je nadopuniti njezin prikaz na sljedeći način (*Slika 2*).

⁶ Prikaz elemenata praktičnih prošlosti u matrici preuzimamo iz Lee (2002.: 6).

Slika 2. Modificirana disciplinarna matrica povijesne svijesti.

U dosadašnjem smo dijelu teksta pokušali prikazati strukturu prostora proizvodnje povijesne svijesti, dok ćemo u nastavku pozornost usmjeriti ponajprije na jedan element tog prostora – egzistencijalne orijentacije u vremenu – odnosno na učinke discipline povijesti u pogledu poimanja njezinih reprezentacija. Pritom će nam kao informacijska osnovica poslužiti empirijsko istraživanje povijesne svijesti mladih u Europi, provedeno 1995. godine.

Ciljevi istraživanja

Prvi cilj ovog istraživanja jest utvrditi opću strukturiranost i povezanost pojedinih dimenzija povijesne svijesti analizirajući parcijalne korelacije pet klastera europskih zemalja izračunatih u originalnoj studiji (vidi: Angvik i Borries, 1997.: 50).⁷ Pritom namjeravamo pokazati karakteristična obilježja

⁷ Analiza je provedena posebno za "Nordijske zemlje" (Danska, Švedska, Norveška, Finska i Island), zemlje "Zapadne Europe" (Velika Britanija, Francuska, Njemačka, Belgija i Italija), "Jug Europe" (Portugal, Španjolska i Grčka), "Srednjoeuropske zemlje" (Slovenija, Hrvatska, Mađarska, Češka i Poljska) te "Istočnu Europu" (Bugarska, Estonija, Litva, Rusija i Ukrajina). Osim što dopušta da do izražaja dođu rezultati karakteristični za pojedinu regiju (klaster), ovako provedena analiza omogućuje vrlo jednostavno uspoređivanje i utvrđivanje zajedničkih obilježja povijesne svijesti.

povijesnog mišljenja u Europi na prijelazu milenija, odnosno temeljne mehanizme proizvodnje orijentacije u vremenu uz pomoć povijesti.

Drugi nam je cilj pokušati utvrditi razlike u koherentnosti povijesnoga mišljenja između istočnih i zapadnih zemalja Europe, odnosno zemalja koje su doživjele nedavno urušavanje socijalističkoga sustava i tranziciju u odnosu na prostore koji imaju nešto dulje naslijeđe društvenoga, političkog i kulturalnog kontinuiteta. Pretpostavka je da će zbog pozitivnog učinka demokratske tradicije i dugotrajnije stabilne uloge povijesno-političke socijalizacije, u zemljama Zapadne Europe povijesna svijest općenito biti koherentnija.

Metoda

Provedba terenske faze istraživanja velike međunarodne komparativne studije *Youth and History* zbivala se u 30 zemalja tijekom 1995. godine.⁸ U Hrvatskoj je trajala od 6. veljače do 16. ožujka. Sudjelovanje je bilo potpuno anonimno, kako na razini škola tako i pojedinih učenika. U Hrvatskoj su od ukupno 1.027, samo dva učenika odbila suradnju. Za vrijeme dva školska sata učenici su u prisutnosti provoditelja istraživanja i predmetnog nastavnika odgovarali na upitnik koji je na manifestnoj razini obuhvaćao 281 varijablu.⁹

Ciljna populacija bili su učenici prvih razreda srednjih škola, većinom petnaestogodišnjaci. Teorijski razlozi izbora te populacije vezani su uz stanovitu formiranost političkih stavova i odnosa prema povijesti (Angvik i Borries, 1997.: 27) u toj dobi, odnosno namjere zahvaćanja dobne populacije koja “optimalno reproducira postojeću društvenu svijest” (Šiber, 1996.: 113).¹⁰

⁸ Nekome će se možda činiti problematičnom recentnost ovog istraživanja jer je od njega prošlo deset godina. Međutim, to nije točno jer se, s jedne strane, bavimo temeljnim mehanizmima povijesne orijentacije za koje se pretpostavlja da nisu obilježje samo jedne generacije nego relativno stabilna kulturalna obilježja. Stoga će i analizirane dispozicije biti isključivo na razini tzv. faktora drugoga reda. S druge, pak, strane, iako je u istraživanim državama dolazilo do manjih ili većih promjena u sadržajima srednjoškolske povijesti osnovni je oblik prikazivanja i poučavanja povijesti ostao isti. K tome, naš je instrumentarij zahvaćao opće sadržaje karakteristične za cijeli europski kontinent. Dakle, mišljenja smo da ono što danas, nakon deset godina, karakterizira većinu tih ispitanika jest tek veće iskustvo u korištenju općih obrazaca povijesnoga mišljenja što ćemo u nastavku teksta izložiti, gdje je odnos među pojedinim elementima tih obrazaca mogao postati jači ili slabiji. Smatramo da većih restrukturiranja nije bilo.

⁹ Korišteni upitnik na engleskom jeziku nalazi se u Angvik i Borries, 1997. (str. 442-468), dok se njegova verzija na hrvatskom jeziku, uz određene promjene, nalazi u Blanuša, 2004. (str. 159-174). O detaljnoj operacionalizaciji korištenog modela povijesne svijesti više u Blanuša, 2002. i 2004.

¹⁰ Temeljna je pretpostavka istraživanja te populacije da je njihovo mišljenje “ogledalo društva”, no pitanje je koliko su mišljenja i stavovi u toj dobi integrirana u vrijednosni sustav te u kojoj mjeri predstavljaju izraz i opravdanja za određena politička stajališta. Sukladno tome,

Ukupni europski uzorak imao je više od 32.000 ispitanika, a po svakoj ih je zemlji brojao između 829 (Švedska) i 2.107 (Njemačka), stratificiran unutar svake zemlje sukladno dotičnom školskom sustavu i heterogenosti populacija¹¹ radi dobivanja što veće reprezentativnosti i, tamo gdje je to bilo moguće, zahvaćanja dovoljnog broja pripadnika etničko-jezičnih manjina za “ozbiljnije” statističke analize.¹²

Zbog kompleksnosti istraživanog fenomena i velikog broja varijabli, za potrebe ovog rada, analizu parcijalnih korelacija izvršili smo samo na, prethodno izračunatim putem faktorske analize, faktorima drugog reda. Pritom su dimenziju “percepcija sadašnjosti”¹³ činile vrijednosne orijentacije kulturnog protektivizma, fundamentalnog altruizma, tradicionalnog nacionalizma te vrijednosti privatnosti i materijalizma.¹⁴ Dimenziju “interpretacija prošlosti” činile su pozitivne i negativne predodžbe o povijesnim epohama¹⁵, a dimenziju “očekivanja od budućnosti” sljedeća tri faktora: osobni i društveni optimizam, opće očekivanje sukoba i težnja za političkom participacijom. Također su kao vremenski integrativne predodžbe uključeni i odnosi prema

pretpostavka je da bi starije generacije trebale pokazati veću integriranost povijesnih interpretacija i vrijednosnih pozicija.

¹¹ Npr. u Italiji je osim osnovnoga korišten i poseban uzorak u Južnom Tirolu sukladno tri ma jezično-etničkim skupinama.

¹² Razlog posebne zainteresiranosti za manjine jest u činjenici posebnosti njihova socijalnog naslijeđa u odnosu na većinsku populaciju i mogućih razlika u značenju istih događaja u prošlosti iz kojih mogu proizlaziti nerijetko konfliktna koncepcija o sadašnjosti i perspektive budućnosti. O toj problematici u Hrvatskoj vidi Blanuša, 2002.

¹³ V. osnovnu definiciju povijesne svijesti na str. 2.

¹⁴ Te su četiri vrijednosne orijentacije tzv. sinkronijsko uporište kulture, odnosno temeljni kriterij po kojem se nastupa iz pozicije sadašnjosti. Svaku napose čine sljedeće vrijednosti i prosudbe izražene kao faktori prvog reda: *kulturni protektivizam* (važnost očuvanja starih spomenika i ugrožene prirode, opravdavanje hipotetičke aneksije identitetom stanovništva i međunarodnim konsenzusom, spremnost davanja građanskih prava asimiliranim i lojalnim useljenicima, glasovanje u korist rješavanja ekoloških problema i ravnopravnosti žena, prosuđivanje o potrebi plaćanja kolonijalnih odšteta po načelu krivnje i kompenzacije i važnost solidarnosti), *fundamentalni altruizam* (prosuđivanje o potrebi plaćanja kolonijalnih odšteta po načelu bogatstva i solidarnosti, spremnost davanja građanskih prava za sve useljenike bezuvjetno, važnost solidarnosti i glasovanje za međunarodnu ekonomsku pomoć slabije razvijeniima), *tradicionalni nacionalizam* (etnocentrične vrijednosti, religiozno reagiranje i pokoravanje ugovorenom braku, opravdanje hipotetičke vojne agresije vlastitim dominantnim položajem i naslijem te važnost očuvanja modernih spomenika) *privatnost i materijalizam* (važnost privatnoga osobnog i obiteljskog života, važnost novca i bogatstva i poimanje bogatstva kao zasluge za trud).

¹⁵ Faktori prvog reda koji tvore negativne predodžbe su: *Srednji vijek kao razdoblje tlačenja i sukoba*, *Kolonizacija kao razdoblje eksploatacije* i *Industrijska revolucija kao izopačenje društva i prirode*. Pozitivne predodžbe čine: *Srednji vijek kao slavno razdoblje*, *Kolonizacija kao razdoblje avantura* i *Industrijska revolucija kao materijalno unapređenje*.

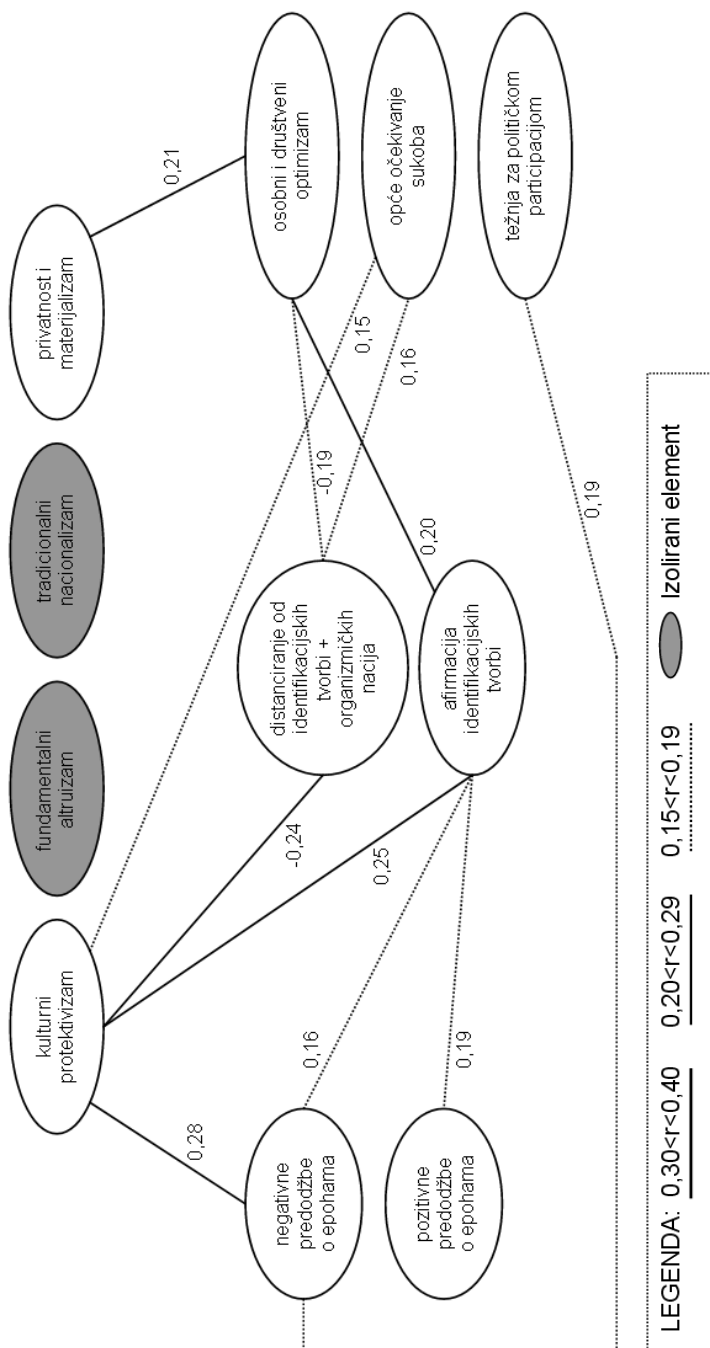
identifikacijskim tvorevinama povijesti: naciji, demokraciji i Europi.¹⁶ U svakoj analizi i prikazu uključili smo kao informacijski važne korelacije iznad 0,15.¹⁷

Rezultati istraživanja

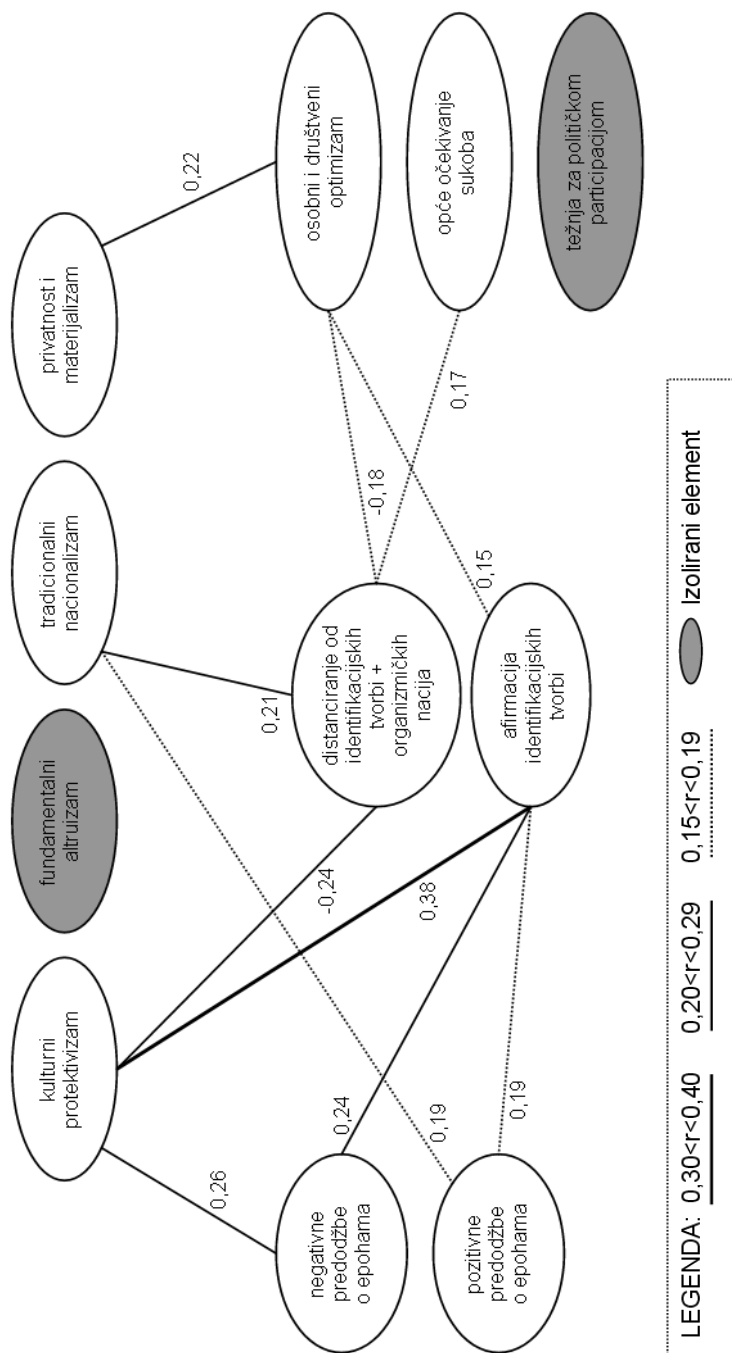
Rezultate pet zasebnih analiza za svaki od klastera europskih zemalja prikazujemo na pojedinačnim grafičkim prikazima, počevši od Nordijskih zemalja, preko klastera Zapadne i Južne Europe, sve do posljednjih dvaju klastera Srednje i Istočne Europe, odnosno postsocijalističkih država. U svakom prikazu na vrhu se nalazi dimenzija sadašnjosti, tj. vrijednosne orijentacije, na lijevoj strani dimenzija prošlosti, tj. predodžbe o epohama povijesti, na desnoj strani oblici očekivanja budućnosti, dok su u središtu prikaza integrativne predodžbe o povijesno-političkim tvorevinama.

¹⁶ Riječ je o dvama faktorima drugog reda. Jedan se odnosi na afirmaciju identifikacijskih tvorevina, dakle pozitivan odnos prema naciji, demokraciji i Europi, dok drugi faktor uključuje, uz distanciranost od demokracije i Europe, također i organizmičko poimanje nacije. Kod prvoga faktora pozitivan odnos prema naciji izražavao se u prihvaćanju "klasičnih" određenja nacije putem zajedničkog podrijetla, kulture, ali i volje njezinih pripadnika da kreiraju zajedničku budućnost. Istodobnu prisutnost herderijanske i renanovske definicije u ovom faktoru u svim istraživanim zemljama autori studije tumače učinkom sedimentacije njihova značenja zbog dugotrajne prisutnosti u javnom diskursu, zbog čega ih mladi doživljavaju očitima.

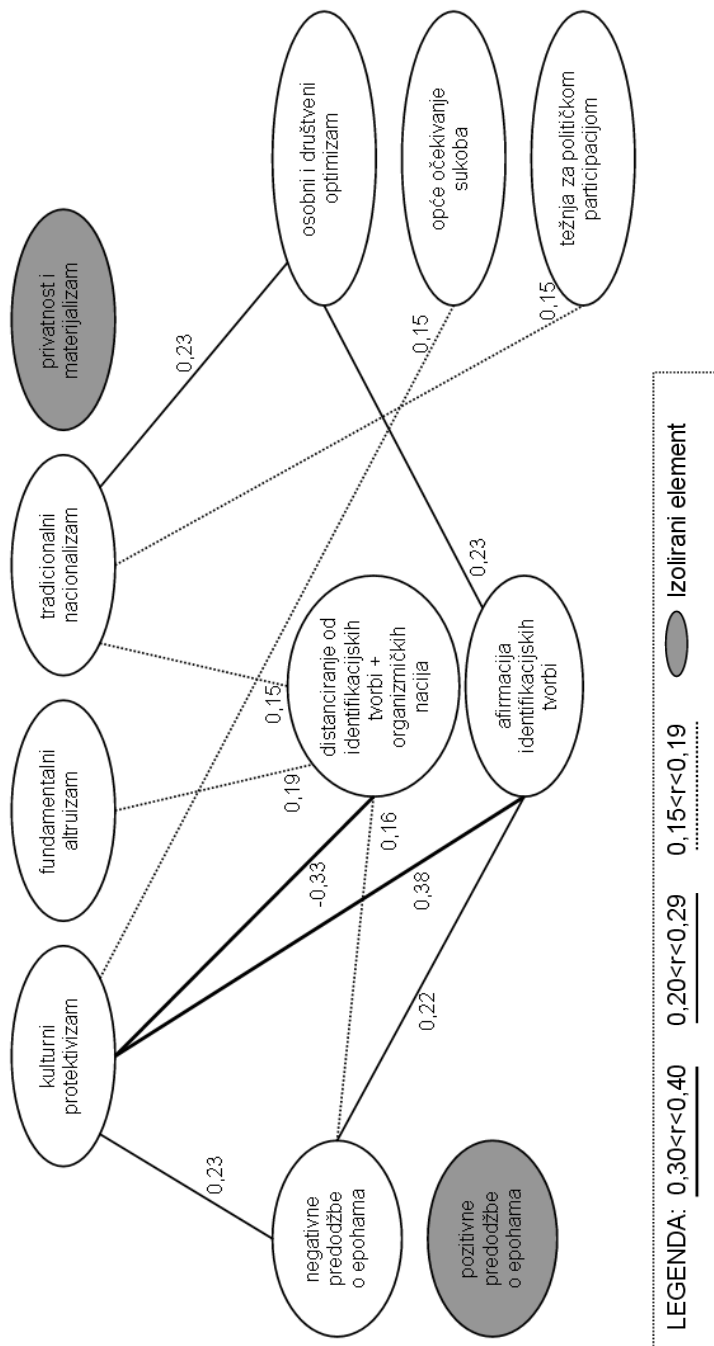
¹⁷ Iako je pitanje razine tzv. supstancijalnosti korelacija arbitrarno, uobičajeno je da se takvima smatraju one iznad raspona od 0,20-0,30. Stoga bi se našem izboru granice od 0,15 moglo prigovoriti da je prenizak. Ovdje je izabran zbog, već spomenute u bilješki 9, slabije opće integriranosti povijesne svijesti kod te dobne skupine, tako da su i nešto niže korelacije uzete kao "trag" mišljenja koje je u budućnosti moguće više "utisnuti". K tome, je riječ o parcijalnim korelacijama, koje su u pravilu niže od "običnih", bivarijantnih korelacija, na koje se spomenuti kriterij raspona najčešće primjenjuje.

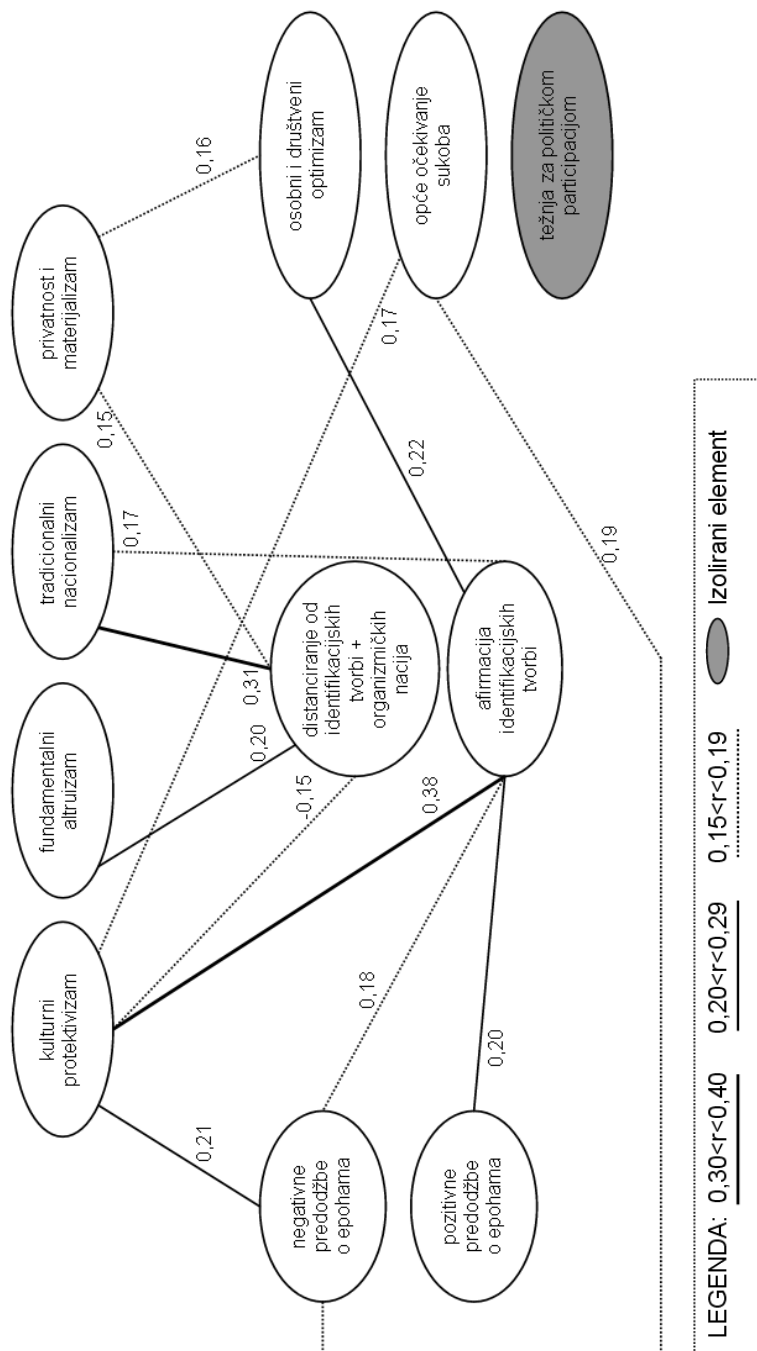
Slika 3. Parcijalne povezanosti općih čimbenika povijesne svijesti u Nordijskim zemljama.

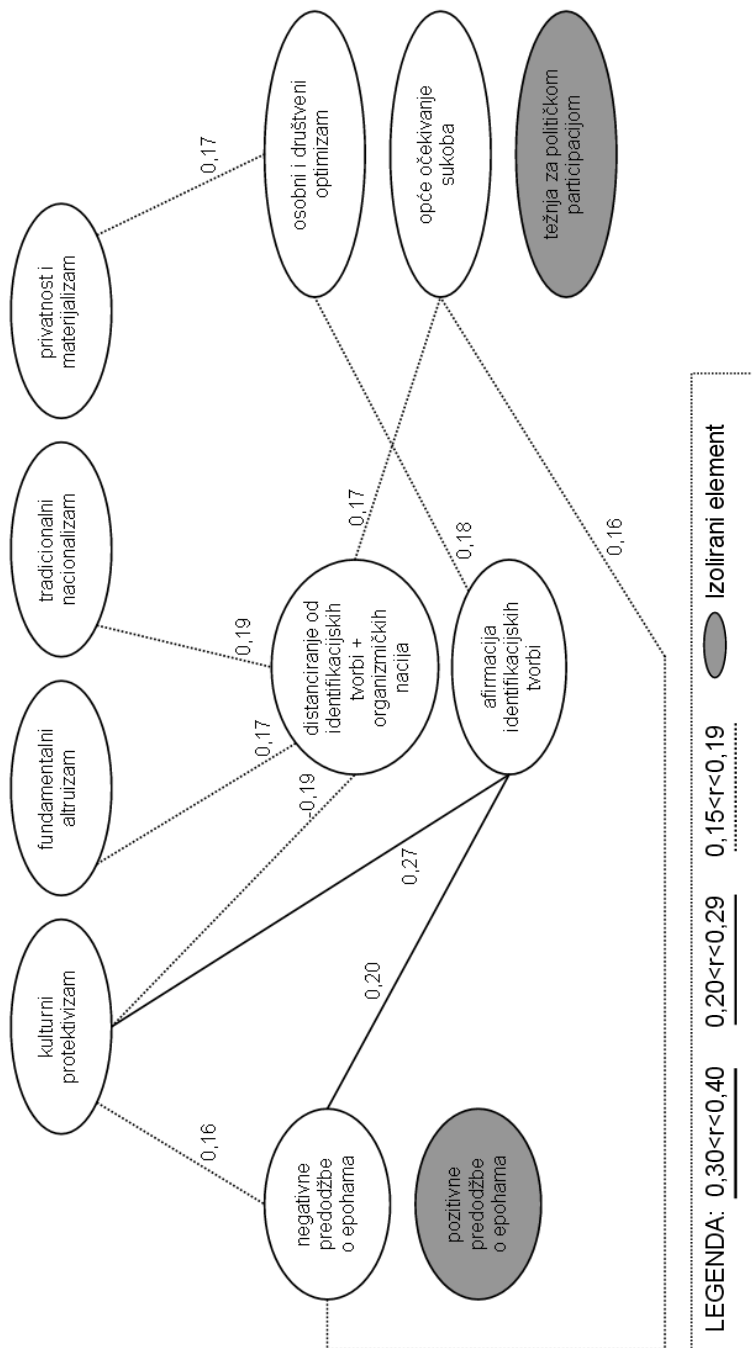
Slika 4. Parcijalne povezanosti općih čimbenika povijesne svijesti u Zapadnoj Europi.

Slika 5. Parcijalne povezanosti općih čimbenika povijesne svijesti na Jugu Europe.

Slika 6. Parcijalne povezanosti općih čimbenika povijesne svijesti u Srednjoj Europi.

Slika 7. Parcijalne povezanosti općih čimbenika povijesne svijesti u Istočnoj Europi.

Opća strukturiranost povijesne svijesti i regionalne specifičnosti

Uspoređujući prikaze “regionalnih” struktura povijesne svijesti, u svima se može izdvojiti zajednička, tzv. *sržna trijada* međusobno pozitivno povezanih elemenata, koja sadržava *negativne predodžbe o epohama, kulturni protektivizam i afirmativni odnos prema identifikacijskim tvorevinama povijesti*. Ovdje je moguće govoriti o mišljenju koje bi, usmjereno na kritičku svijest o propustima, pogreškama ili nepravdama u prošlosti, podržavalo njihovo ispravljanje te očuvanje i afirmiranje različitih zajednica, identiteta i prava, unutar političkih okvira konvencionalno poimane nacije, demokratskog sustava te šireg i integrirajućeg prostora Europe. Usto, kulturni protektivizam, kao vrijednosno uporište takvog mišljenja, u svim skupinama odbacuje distanciranost i skeptičnost prema demokraciji i Europi, kao i organizmičko poimanje nacije. Opisano povijesno mišljenje te tvorevine vjerojatno drži neupitnim pozitivnim vrijednostima po sebi i predstavlja njezin konvencionalni aspekt.¹⁸ Također, što je odnos prema povijesno-političkim tvorevinama afirmativniji, to je izraženije i pozitivnije očekivanje budućnosti, kako na osobnom, tako i na širem društvenom planu prosperitetnosti. Na temelju rečenoga, takav optimistični obrazac povijesnog mišljenja moguće je razumijevati kao temelj za jedan tip *kritičkih intelektualnih vještina* u povijesnom prosuđivanju. Dakako, u ovim je povezanostima implicitno sadržan i suprotni pol ovog mišljenja, koje bi vjerojatno odbacivalo povijest i njezine tvorevine, bilo povijesno neinformirano i nemotivirano,¹⁹ jednom riječju prezentističko te bi uključivalo pesimistična i katastrofična očekivanja budućnosti.

Ukupno gledajući, ovaj je obrazac povijesnog mišljenja očito modernističkog tipa te kao takav odražava vjeru u napredak i prosvjetiteljski optimizam uz nastojanje prevladavanja ograničenja prošlosti koja se napretku suprotstavljaju. To je mišljenje o mogućnosti moralne emancipacije putem “učenja na pogreškama u povijesti”. Stoga ga možemo smatrati *pogonom povijesnoga progresivizma*. Dakako, nije riječ o materijalističkom progresivizmu²⁰, nego o obrascu mišljenja čiji kriteriji poželjnosti egzistencije i

¹⁸ Zanimljivo bi bilo vidjeti dolazi li do promjene tih “idealističnih” odnosa s većim neposrednim iskustvom s analiziranim tvorevinama.

¹⁹ Na razini pojedinačnih uzoraka opća je motivacija prema povijesti povezana s kulturnim protektivizmom na razini od 0,20 do 0,30, dok su negativne predodžbe o povijesnim epohama između 0,14 i 0,21, osim za Istočnu Europu (0,09), gdje je koherencija i općenito niža. Element motivacije prema povijesti nismo uvodili u prikaze jer bismo ih dodatno komplicirali.

²⁰ U obliku povezanosti vrijednosti *privatnosti i materijalizma s osobnim i društvenim optimizmom* pojavljuje se u četiri od pet skupina zemalja (v. *sluke 3-7*), i koji, očekivano, ne pokazuje nikakvu povezanost s povijesnom prošlošću.

postupanja slične, drugdje nazvanim, postmaterijalističkim vrijednostima, uklopljeni u metapripovijest o kontinuiranom prosvjećenju.

U svim skupinama zemalja također postoji povezanost opće motivacije prema povijesti (vidi bilješku 19) i tradicionalnog nacionalizma. Međutim, dok na sjeveru Europe tradicionalni nacionalizam ostaje, kao i fundamentalni altruizam, izoliran od ostalih elemenata povijesne svijesti, on se u svim ostalim skupinama povezuje s distanciranjem od identifikacijskih tvorevina povijesti i organizmičkog poimanja nacije. U pogledu odnosa prema identifikacijskim tvorbama, riječ je o tome da veća izraženost nacionalističkih tendencija uključuje sklonost suspendiranju demokratskih vrijednosti i skepticnosti prema europskom integriranju, kao izraz potrebe za unutrašnjom homogenizacijom i “jednoznačnim” odnosom prema Drugima. Faktor organizmičkog poimanja nacije sadržavao je mišljenje kojemu je u osnovi definicija kako se nacije rađaju, rastu, ali mogu i propasti kao i sve ostalo, pa da bi opstale imaju pravo ratovati za svoju državu, no u slučaju spašavanja golog života, odnosno u svrhu prestanka međusobnog uništavanja, poželjno je da se nacionalne države odreknu dijela svog suvereniteta u korist nadnacionalne organizacije.²¹ Njegova je povezanost s faktorom tradicionalnog nacionalizma (v. njegov opis u bilješci 14) očekivana i shvatljiva.

U skupini zemalja Zapadne Europe tradicionalni nacionalizam je također povezan i s pozitivnim predodžbama o povijesnim epohama, tj. sa “slavnom prošlošću” kojom si nacionalističke ideologije priskrbljuju atribut drevnosti,²² no čini se da takvo idealistično podržavanje nacionalizma ne postoji u drugim skupinama zemalja, čak ni na Jugu Europe, gdje bi se u istu svrhu mogle koristiti i njihove prednacionalne prošlosti.

No, skupinama s Juga te Srednje i Istočne Europe zajednički je, osim nacionalizma, i utjecaj fundamentalnog altruizma na distanciran odnos prema identifikacijskim tvorevinama povijesti. Ta bi povezanost mogla biti posljedica iskustva s totalitarnim te nestabilnim prilikama koje su obilježavale blisku prošlost tih zemalja, gdje opterećenost njome i postojećim političkim odnosima kroz fundamentalni altruizam proizvodi svojevrstu antipolitiku bezuvjetne solidarnosti, ozbiljene u formatu organizmičkog poimanja nacije.

Na kraju dolazimo i do postsocijalističkih zemalja gdje je, osim navedenoga, tradicionalni nacionalizam povezan i s preferiranjem bliske u odnosu

²¹ Takvo bi mišljenje moglo predstavljati jednu hobsijansku inačicu društvenog ugovora primijenjenog na nadnacionalno udruživanje, kojemu razlog udruživanja može biti opravdan tek kad polazi od negativnog stanja egzistencijalne ugroženosti. Dovedeno do krajnosti, to konzervativno mišljenje može glasiti: “Ako se ne spašava goli život, tada zadržimo postojeće stanje jer ne znamo hoće li nam udruženima biti bolje”.

²² Zanimljivo je kako je tradicionalni nacionalizam u toj skupini pojedinačno najviše bio povezan s predodžbom o Srednjem vijeku kao slavnom razdoblju ($r = 0,15$).

na daleku prošlost,²³ dakle prošlosti vlastite emancipacije od komunizma, vjerojatno kao uporišne točke percepcije svoje značajnosti. Osim toga, samo u Srednjoj Europi također postoji i podupirući odnos nacionalizma prema afirmaciji povijesnih tvorevina, što svakako ima veze s temeljnim liberalizacijsko-demokratskim usmjerenjem nacionalnih pokreta ovih zemalja s početka devedesetih godina 20. stoljeća.

Analizirani skup elemenata povijesne svijesti oko motivacije za poviješću, tradicionalnog nacionalizma, organizmičkog poimanja nacije, te distanciranosti od ostalih tvorevina povijesti, koji se s drugim elementima struktura, sukladno regionalno-specifičnim poimanjima vlastitog statusa u prošlosti, skloni smo nazvati *italionicom patriotizma*. To je onaj dio povijesnog mišljenja unutar kojega se socijalizira privrženost nacionalnoj zajednici, shvaćenoj na organizmički, integrativni način, dakle kao onoj koja se "... proteže unatrag u povijest i unaprijed u budućnost solidarnošću među naraštajima." (March u: Pusić, 1997.: 105).

Prijedimo sada na ostale elemente povijesne svijesti. Od različitih elemenata odnosa prema budućnosti, najpovezaniji s ostalima je osobni i društveni optimizam koji uglavnom podržavaju, već spominjane, vrijednosti privatnosti i materijalizma, te odnosi prema povijesnim tvorevinama. No, dok na sjeveru i zapadu Europe postoji podjednak i suprotan utjecaj afirmativnog i distanciranog odnosa prema povijesnim tvorevinama, dotle u ostalim skupinama nezadovoljstvo njima nema konzekvencije po očekivanja uspješnosti i blagostanja na osobnoj, nacionalnoj i europskoj razini. S druge strane, na očekivanje društvenih problema i sukoba, čini se da utječe ili nezadovoljstvo tvorevinama ili/i kulturni protektivizam. U posljednjem bi slučaju to moglo značiti da jednim dijelom spremnost na zaštitu identiteta i prava, kao i održanje povijesnih i prirodnih znamenitosti uključuje i očekivanje sve veće aktualizacije te problematike u budućnosti, pa tako i mogućih sukoba unutar nje. Uz to, u postsocijalističkim zemljama na očekivanje sukoba u budućnosti, utjecaj imaju i predodžbe o negativnim zbivanjima u prošlosti, što može upućivati na njihovu perceptivnu istaknutost, tj. lakše uočavanje i prisjećanje, sukladno prisutnosti općih turbulencija kroz koje njihova društva prolaze.

Za razliku od prethodnih dvaju elementa očekivanja, težnja za političkom participacijom ostaje čak u trima skupinama zemalja potpuno izoliranim elementom povijesne svijesti. Dok se njezin izostanak u istočnim i srednjoeuropskim zemljama još može očekivati zbog društvenog naslijeđa autoritarne kulture jednoulja i pasivnosti, dotle je ovaj rezultat na zapadu pot-

²³ Taj faktor također nije prikazan na *slikama 3-7* jer bi dalje komplicirao prikaz i činio ga "nečitljivim". Parcijalne korelacije s tradicionalnim nacionalizmom za Srednju Europu iznose $r = 0,23$ a za Istočnu Europu $r = 0,21$.

puno neočekivan. No, ni nordijske se zemlje ne ističu pretjerano integriranošću tog elementa s ostalim aspektima povijesne svijesti, gdje tek kritično mišljenje o negativnim aspektima povijesnih epoha usmjerava mlade na političku participaciju i po toj logici na doprinos i unapređenje, dok su na jugu participacija u političkom radu i prakticiranje političkih sloboda, kao i društveni optimizam, poduprti tek većim nacionalističkim sklonostima. Čini se kako su o tom usmjerenju povijesne svijesti petnaestogodišnjaci još uvijek nedovoljno iskusni i nedovoljno uključeni da bi mogli više odgovoriti.

Koherentnost povijesne svijesti u različitim dijelovima Europe

Da bismo odredili opću razinu unutarnje koherentnosti povijesne svijesti pojedinih skupina zemalja, moguće je koristiti se trima indikatorima. Riječ je o ukupnom broju supstancijalnih korelacija, njihovoj prosječnoj visini te broju izoliranih elemenata povijesne svijesti. Rezultate navodimo u *tablici 1*.

Tablica 1. Indikatori unutarnje koherentnosti povijesne svijesti pet klastera zemalja Europe.

	Broj korelacija	Prosječna visina korelacija	Broj izoliranih elemenata
Srednja Europa	13	0,21	1
Zapadna Europa	11	0,22	2
Jug Europe	11	0,22	2
Nordijske zemlje	11	0,20	2
Istočna Europa	10	0,19	2

Dobiveni rezultati tek djelomično potkrjepljuju prvotne pretpostavke kako će skupine postsocijalističkih zemalja pokazati općenito nižu koherentnost od ostalih zemalja s dugotrajnijim društvenim, političkim i kulturalnim kontinuitetom. Dok prosječne visine korelacija pokazuju male razlike, ostali indikatori jasno navode na zaključak kako je najveća koherentnost povijesne svijesti kod srednjoeuropskih, a najniža kod istočnoeuropskih zemalja. Kako to objasniti?

Odgovor o razlogu veće koherentnosti povijesne svijesti mladih iz srednjoeuropskih postsocijalističkih zemalja u odnosu na mlade iz Istočne Europe možemo potražiti u razlici između dominantnih ideoloških rascjepa prisutnih u tim zemljama u prvom dijelu devedesetih godina 20. stoljeća. Kako je za srednjoeuropske zemlje, bila riječ o starim ili novim državama, tipičan polarizacijski obrazac bio tradicionalizam – okcidentalizam (usp. Ka-

sapović, 1996.: 145-147), a za istočnoeuropske zemlje, dominantan i dugotrajan, rascjep prosocijalizam – protusocijalizam, čini nam se kako su unutar prvoga okvira, ponajprije identifikacijske tvorevine povijesti imale veću važnost za oba pola rascjepa,²⁴ te su izražavale radikalnije udaljavanje od ideologije socijalizma,²⁵ dok je ista u zemljama Istočne Europe predstavljala snažnu ili čak dominantnu alternativu. Zbog toga se veća koherencija ponajprije izrazila u onom dijelu povijesnog mišljenja kojem smo pripisali odgovornost za socijalizaciju privrženosti nacionalnoj zajednici. To se ne odnosi samo na onaj dio koji naciju definira organizmički i uspostavlja je suprotstavljajući je drugim oblicima i aspektima političke egzistencije, nego i u njezinu poimanju kao jednog od kulturno-povijesnih postignuća, zajedno s demokracijom i Europom, povezanog kako s kritičkim tako i s pozitivnim mišljenjem o povijesnim epohama te još jednim izrazom nacionalne samosvijesti.

U usporedbi s ostalim grupama zemalja, gdje se uspostavljeni socijalizacijski obrasci već dulje reproduciraju, a time njihovi sadržaji u većoj mjeri zadobivaju status truizama, u srednjoeuropskim zemljama, vjerojatno zbog tada aktualne motivacije za što jasnijim samo-definiranjem identiteta, ti obrasci poimanja imaju istaknutiju ulogu u povijesnoj svijesti, pa se stoga i izražavaju u višim korelacijama.

Zaključak

Ovaj rad sugerira postojanje opće sukladnosti u formama povijesnog mišljenja mladih iz zemalja s različitim povijesnim naslijeđem, pošavši od zajedničkih elemenata kao i obrazaca odnosa među njima. Dakako, uvjet je da mogućnost ovakvog mišljenja nije isključivo posljedica korištene metodologije koja je bila usmjerena na opće sadržaje povijesti europskoga kontinenta, na razini na kojoj se nisu zahvaćale nacionalne specifičnosti. No, rezultati su pokazali dovoljno zanimljivih razlika koje smo pokušali kako kontekstualno objasniti, tako i pozivajući se na neke temeljnije povijesne procese. Uz naglasak kako analizirane povezanosti nisu potpune, nego stohastičke i umjerenе, ostavljamo čitateljima da svjedoče o dojmu i (ne)podudaranju očekivanja.

Kad govorimo o nalazu dvaju općih obrazaca povijesnog mišljenja – pogonu povijesnog progresivizma i talionici patriotizma – skloni smo imeno-

²⁴ Pritom bi liberalna demokracija bila vrijednost po sebi, Europa središnji element okcidentalizma, a nacija glavna okosnica tradicionalizma.

²⁵ Premda se i u srednjoeuropskim zemljama polarizacijski obrazac socijalizam – protusocijalizam također nije potpuno “ugasio”, o čemu su svjedočili, prema Kasapović (1996.: 147) povratak ljevice na vlast u Poljskoj (1993.), i Mađarskoj (1994.), kao i njezin snažan uzlet u Češkoj (1996.).

vati ih osnovnim mehanizmima proizvodnje povijesnog subjekta, tj. njezina/njegova identiteta. U obama mehanizmima identitet se pokušava pribaviti određenom predodžbom o Drugome, različitome, uključujući distanciranje od istoga, uz identifikaciju s određenim vrijednostima i specifičnim definicijama povijesno-političkih tvorevina. U pogledu progresivizma, Drugi pripada prošlim epohama i vremenima (vidi bilješku 14.), kojima se pripisuje zastarjelost i moralna neprimjerenost, dok je u pogledu patriotizma Drugi označen etničkom, kulturalnom i teritorijalnom različitošću, koja zadobiva vremensku dimenziju integriranjem u sliku o nacijama kao tijelima, tj. društvenim organizmima koji se neprestano i ravnomjerno kreću niz povijest (usp. Anderson, 1990.: 33). U prvom slučaju prošlost se mjeri standardima sadašnjosti koji služe projekciji ideala egzistencije u budućnosti, a u drugome se sadašnjost određuje na temelju zamišljene prošlosti u svrhu doživljaja kontinuiteta, kojim se stvara osjećaj sigurnosti, odnosno umiruje tjeskoba individualne egzistencije. Shema povijesnog progresivizma tako služi ideji o civilizacijskom napretku, dok shema patriotizma služi samo-određenju posebnosti, dostatnosti i/ili čak superiornosti u odnosu na druge, osobito u situacijama pretpostavljene ugroženosti.

Međutim, te dvije *supostojeće* sheme identifikacije uključuju potpuno suprotne predodžbe o naciji, demokraciji i Europi. Najkraće rečeno, dok shema progresivizma uključuje sukladnost ovih triju povijesno-političkih tvorevina, dotle u shemi patriotizma postoji svojevrsno “ukopavanje” oko ideje nacije nasuprot ostalim tvorevinama. Te sheme stoga čine povijesnu svijest inherentno ambivalentnom, a povijesni identitet rascijepljenim između zahtjeva “Razuma” i očekivanja “Lojalnosti”,²⁶ između onoga što povijest prikazuje kao univerzalno postignuće²⁷ i osobitog naslijeđa i obilježja vlastite nacionalne zajednice. Dakako, obje sheme predstavljaju povijesno kontingentne partikularizme te i jedna i druga sadržavaju kako emancipacijske, tako i hegemonijske potencijale.

U pogledu emocionalnog potencijala, pak, shema patriotizma čini nam se puno snažnijom, što upućuje na potrebu puno ozbiljnijeg shvaćanja diskursa euroskepticizma nego što je to činjeno dosad, i podrobnije analize jaza iz-

²⁶ Iako *zahtjev* i *očekivanje* impliciraju vanjski utjecaj, može ih se shvaćati i kao internalizirane, subjektivno doživljene unutrašnje poticaje na navedene oblike mišljenja i ponašanja.

²⁷ Pritom ne treba zaboraviti da je ideja naprednosti imala hegemonijski izražaj u kolonijalizmu, koji je gotovo uvijek ugrađivao ideju o zaostalosti u poimanje ne-zapadnih društava i civilizacija, odnosno u njih projicirao sliku o vlastitoj prošlosti, postavljajući ih tako u zajednički okvir. Objašnjavajući pritom predkolonijalnu povijest koloniziranih kao “tragičnu priču rata, masakra i ropstva” (Spurr, 1993.: 34), kolonijalizam se pozivao na tri stvari: *humanost*, koja zahtijeva univerzalni razvoj; *kolonizirane*, kojima je potrebna zaštita od vlastitog neznanja i nasilja; te *prirodu*, koja zahtijeva mudro korištenje svojih resursa (*ibid.*). Ovdje je, u najmanju ruku, jasno izražen pokušaj da se vlastite partikularnosti uspostave kao univerzalne predodžbe (usp. Laclau, 1995.; Biti, 2000.: 191).

među političkih elita i građana pojedinačnih država u pogledu euro-integriranja. S druge strane, treba imati na umu da je “afektivno investiranje kontingentna, povijesno određena zbilja, povezana s promjenama u kolektivnoj identifikaciji” (Stavrakakis, 2005.: 86). No, to ne uključuje promjene preko noći, nego dugotrajni proces restrukturiranja simboličkih i emocionalnih aspekata identifikacije, unutar sustava visokog stupnja neizvjesnosti.

Osim tih zajedničkih obrazaca povijesnog mišljenja pokušali smo odrediti i koliko su u vrijeme istraživanja bili prisutni učinci diskontinuiteta u kulturalnom, društvenom i političkom smislu, proizvedeni urušavanjem socijalizma – izraženi u manjoj općoj koherenciji povijesne svijesti. Dok je na krajnjem istoku Europe, većinom u zemljama bivšega Sovjetskog Saveza, taj učinak bio prisutan kao izraz ideološkog rascjepa koji se okretao oko identifikacije ili protuidentifikacije sa starim režimom, dotle je u Srednjoeuropskim postsocijalističkim zemljama došlo do snažnijeg identificiranja s novim poretkom. U središtu ideoloških sukoba te skupine zemalja, previranja su se događala oko prvenstva “povratka potisnutoga”, u obliku nacije ili Europe. Takvo ideološko strukturiranje dovelo je do veće koherencije povijesne svijesti u odnosu na druge skupine. Čini se stoga kako društveni antagonizmi, pretvoreni u agonizme²⁸ među političkim protivnicima unutar demokratskog pluralizma, mogu imati integrirajući učinak po povijesno mišljenje i predstavljati značajan korak prema *modus vivendi*.

Literatura

- Anderson, B., 1990.: *Nacija: zamišljena zajednica; razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Školska knjiga, Zagreb
- Angvik, M. & Borries, B. (eds.), 1997.: *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*, Vol. 1-2, Korber-Stiftung, Hamburg
- Ankersmit, F. R., 2001.: *Historical Representation*, Stanford University Press, Stanford, California
- Baranović, B., 1999.: Udžbenici povijesti i nacionalni identitet mladih, u: Čačić-Kumpres, J. (ur.) *Kultura, etničnost, identitet*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
- Biti, V., 2000a.: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica Hrvatska, Zagreb
- Biti, V., 2000b.: *Strano tijelo pripovijesti, Etičko-politička granica identiteta*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Blanuša, N., 2002.: Sociopolitička očekivanja mladih u Hrvatskoj u modelu povijesne svijesti, *Politička misao* 39 (1): 88-108

²⁸ Vidi npr. Mouffe, 2000. U nas o agonističnoj demokraciji vidi Cvijanović, 2004.

- Blanuša, N., 2004.: *Povijesna svijest mladih u Hrvatskoj i Europi: pitanja strukturalnosti, koherencije, rascjepa i vremenske stabilnosti*, neobjavljeni magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu
- Borries, B., 1991.: An East-West Comparison into the Historical Consciousness of Students in United Germany. Research-Strategies and Partial Results, u: Schwartz, A. (ur.) *Political Socialization and History*, Marit Rotman, Hagen
- Borries, B. & Angvik, M., 1994.: *Youthful Historical Consciousness and in European Cultural Comparison, Methods and findings of Pilot Study 1992*
- Chang, H., 1987.: *Chinese Search for Order and Meaning 1890-1911.*, University of California, Berkley
- Čipek, T., 1995.: Ideološka funkcija povijesti. Problem objektivnosti u historiografiji, *Politička misao* 32 (3): 180-199
- Cvijanović, H., 2004.: Agonistična demokracija i primat političkoga, *Politička misao* 41 (1): 11-21
- Jeismann, K.E., 1988.: Historical Consciousness and as the Central Category of History-Didactics, u: Schneider, G. (ur.), *Historical Consciousness and Historico-Political Learning*, Centaurus, Pfaffenweiler: 1-24
- Jeismann, K.E., 1992.: Historical Consciousness, u: Bergman, K., Kuhn, A. & Rösen, J. *Handbook on Didactics of History*, Kallmeyer'sche Verlagsbuchhandlung, Seelze – Velber: 40-43
- Kasapović, M., 1996.: *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Biblioteka Politička misao, Zagreb
- Kemper i sur., 1993.: *Postmoderna ili borba za budućnost*, August Cesarec, Zagreb
- Lee, P., 2002.: 'Walking backwards into tomorrow'. *Historical consciousness and understanding history*, referat izložen na Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans.
- Megill, A., 1994.: Jorn Rusen's theory of historiography between modernism and rhetoric of inquiry, *History & Theory*, 33 (1): 39-60
- Mouffe, C., 2000.: *The Democratic Paradox*, Verso, London
- Munslow, A., 1997.: *Deconstructing History*, Routledge, London
- Pusić, E., 1997.: *Hrvatska središnja državna uprava i usporedni upravni sustavi*, Školska knjiga, Zagreb
- Rösen, J., 1996.: Some theoretical approaches to intercultural comparative Historiography, *History and Theory*, 35 (4): 5-22
- Rösen, J., 2001.: *What is Historical Consciousness? – A Theoretical Approach to Empirical Evidence*, referat izložen na Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, B.C.
- Spurr, D., 1993.: *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*, Duke University Press, Durham and London

- Stavrakakis, Y., 2005.: Passions of Identification: Discourse, Enjoyment, and European Identity, u: Howarth, David & Torfing, Jacob (ur.), *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, Palgrave, London
- Šiber, I., 1996.: Mladi i povijest. Odnos prema povijesti i povijesna svijest, *Politička misao* 33 (1): 110-128
- Ugrešić, D., 2002.: *Kultura laži*, Konzor, Zagreb – Samizdat B92, Beograd
- White, H., 1973.: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, The Johns Hopkins University Press. Baltimore & London.

Nebojša Blanuša

*HISTORICAL CONSCIOUSNESS OF YOUNG PEOPLE IN
EUROPE AT THE TURN OF THE MILLENNIUM*

Summary

The paper is about the analysis of the general structure and the coherence of the historical consciousness of young people in five groups of European countries, using the results of the international study *Youth and History* of 1995. The analysis suggests there are two main patterns of historical thinking and the construction of historico-political identity that the author calls *the driving force of historical progressivism and the smelting-plant of patriotism*. These modernist schemes of thought, grounded in the competing perceptions of the nation, democracy and Europe, make the historical consciousness ambivalent. Regarding the coherence of historical consciousness, it is somewhat lower in the countries of Eastern Europe, which can be explained by the impact of the “neuralgic spot” of the collapse of socialism and the discontinuity in social, political and cultural aspects as expressed in the ideological cleavages of that time. In the post-socialist Central-European countries on the other hand, this coherence is the highest, the fact that the author attributes to the radical shift from the ideology of socialism and the domination of the cleavage traditionalism–Occidentalism.

Key words: historical consciousness, disciplinary matrix, the driving force of historical progressivism, smelting plant of patriotism, ideological cleavages, Jörn Rüsen

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6,
HR 10 000 Zagreb. *E-mail:* nblanusa@fpzg.hr